

פרשת וארא: תפילה ובקשה

א. הקדמה

במכת ברד נאמר (שמות ט, כט):

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי מֹשֶׁה, בְּצִאתִי אֶת הָעִיר אֶפְרַיִם אֶת כָּפִי אֶל ה' הַקְלוֹת יִחְדְּלוּן וְחִבְרָד לֹא יִהְיֶה עוֹד לְמַעַן יִדְעֶה כִּי לֹא הָאֶרֶץ.
רש"י (שם) מפרש מדוע הוצרך משה לצאת את העיר ולהתפלל: "בתוך העיר לא התפלל, לפי שהייתה מלאה גילולים".

דברים אלה הובאו להלכה אצל **הרב איסרלן** (שו"ת תרומת הדשן, סי' ו):

שאלה: מי שהוא בדרך והיום מעריב, שהוא עת לתפילת המנחה, והרי הוא קרוב למלון לעיר שכולה נכרים, שיוכל להגיע שם בעוד היום גדול - שפיר טפי שימתין להתפלל עד כי יבוא למלון, או יתפלל בשדה גם כן מעומד, כגון שיוכל להסתלק מן הדרך? תשובה: יראה, דאם יוכל להסתלק מן הדרכים כל כך, שקרוב הדבר לגמרי שלא יבואו עובדי דרכים ויפסיקוהו, שפיר טפי להתפלל בדרך ממה שיתפלל במלון בעיר שכולו נכרים. מפני שבעיר, הרבה גילולים ובתי טומאה יש בה וכמעט שאין מלון שהוא בית נכרי שלא תמצא בה הרבה גילולים מצויירים או חקוקים בכותל, גם לפעמים תועבות ופסילים. ודרשו רבותינו מקרא זה כצאתי את העיר לא רצה להתפלל בתוך כרך מצריים, לפי שהייתה מלאה גילולים.

דבריו אלו הובאו להלכה שעדיף להתפלל בדרך בשדה מאשר במלון בעיר שרובה גויים, "מפני שבעיר הרבה גילולים ובתי טומאה וכמעט אין מלון שלא תמצא בה הרבה צלמים"¹.
על מעשיו אלו של משה, שהוצרך לצאת מן העיר בכדי להעתיר בתפילה, יש להקשות מדוע רק במכת ברד הוצרך לצאת מן העיר בכדי להתפלל אל ה', דבר שלא נעשה כן ביתר המכות?²

ב. תפילה ובקשה, חרב וקשת

ישנן צורות שונות בפניית האדם לבוראו; יש ופונה אליו בבקשה ויש ופונה אליו בתפילה.
ב' צורות אלו הובעו ע"י יעקב: "אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחֶרְפִּי וּבְקִשְׁתִּי - בצלותי ובבעותי"³, בתפילה ובבקשה.
הפרשנים⁴ ביארו את ההבדל בין ב' צורות אלו:
ישנה תפילה הנאמרת בציבור, בנוסח הקבוע שתיקנו אנשי כנסת הגדולה, שיש בה כוח לפעול ולהתקבל בפני הקב"ה מצד עצמה⁵ כדוגמת החרב שהיא בעצמותה חדה והורגת.

¹ **בית יוסף** (או"ח סי' צ); **רמ"א** (או"ח סי' צד סעי' ט).

² תשובות שונות נאמרו על שאלה זו, ראה: **רמב"ן** (שמות ט, כט); **נצי"ב** (העמק דבר, שם; שו"ת משיב דבר, ח"א סי' י).

³ **אונקלוס** (בראשית מח, כב).

⁴ **משך חכמה** (בראשית מח, כב); **העמק שאלה** (שאילתא קמג ס"ק ה); **חידושי הגר"ז** (על התורה פרשת ויחי ד"ה אשר לקחת).

⁵ **נפש החיים** (שער ב פרק יג) ביאר, שמעלת התפילה בנוסח שתיקנו אנשי כנסת הגדולה פועל מצד עצמו מחמת שבו קבוע תיקוני כל העולמות. ראה עוד: **רשב"א** (חידושי אגדות, ברכות לב ע"א).

מאידך, בקשת היחיד שאינה מוכתבת לנוסח הקבוע אלא באמצעותה פונה האדם לבוראו בכל לשון. התקבלותה של בקשה זו היא בכוח המתפלל וצדקתו, דוגמת חץ וקשת שאינם הורגים מצד עצמם אלא לפי כוח המושך אותם וטומן בהם את כוח התעופה.⁶

נכון הוא הדבר גם בהלכה: אדם שהרג את חבירו בכלי אבן או בכלי עץ "אומדין דבר שהכה בו ומקום שהכה עליו אם ראוי אותו חפץ להמית באבר זה או אינו ראוי".⁷ לעומת זאת, "כלי ברזל לא נתנה לו תורה שיעור... ואפילו במחט, והוא שיהיה לו חוד כמו מחט או שפוד או סכין וכיוצא בהן".⁸

חרב פועלת את פעולתה בכל מקרה, וכוח האוחז בחרב די שיהיה מינימאלי, כך גם התפילה הקבועה די בה בכוונה מועטה. לעומת זאת, מילוי ייעודה של הקשת מותנה בכוח המורה בה.

ניתן לבאר שצורות אלו, בקשה ותפילה, שונות מהותית זו מזו גם באופן הפיזי, בצורת עמידת האדם מול בוראו:

עניינה של התפילה היא העמידה לפני המלך, כפי שביאר הרמב"ם (הל' תפילה פ"ד הט"ז): "ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה".⁹

הרא"ה קוק (מצוות ראייה, מצווה ד) ו**הגר"ח סולובייצ'יק** (חידושי הגר"ח על הרמב"ם, הל' תפילה פ"ד ה"א) ביארו, שהכוונה המרכזית בתפילה ההופכת את המעשה לתפילה היא הידיעה והכוונה שהאדם עומד עתה בפני המלך הקב"ה, ללא כוונה בסיסית זו אין תוקף למעשיו כמעשה תפילה אלא הוא כמתעסק בעלמא:

נראה, דכוונה זו אינה מדין כוונה רק שהוא מעצם מעשה התפילה, ואם אין ליבו פנוי ואינו רואה את עצמו שעומד לפני ה' ומתפלל אין זה מעשה תפילה, והרי הוא בכלל מתעסק דאין בו דין מעשה.

ועל כן מעכבת כוונה זו בכל התפילה, דבמקום שהיה מתעסק דינו כלא התפלל כלל, וכאילו דילג מילות אלה.¹⁰

יסוד זה, שעניינה של התפילה הוא העמידה לפני הקב"ה וכאילו שכנה נמצאת מולו, מופיע בפרטי הלכות מעשיות,¹¹ כגון האיסור לעבור ולישב כנגד המתפלל,¹² הצורך בכיסוי ליבו בעת התפילה,¹³ הלכות שיסודם הוא בהבנה שעומד האדם המתפלל לפני המלך ב"ה ובמקום זה נמצאת השכינה.

⁶ על הדמיון של תפילה למלחמה, ראה: **זוהר** (ח"ג רעב ע"א): "שעת צלותא שעת קרבא", שעת התפילה היא שעת קרב, זמן מלחמה. בשעת קרב האדם מקריב עצמו, מוכן להתגבר על דמיון השליטה בחייו ולהתמסר אל מי שמעליך. בשורש המילה ק.ר.ב. כלולה גם ההתקרבות. כשאדם מוכן להקריב ולהילחם בחלקים הנמוכים שלו, הוא מצליח לחשוף את עומק ליבו, את נשמתו, ולחוש את הקירבה והדביקות בהקב"ה.

⁷ **רמב"ם** (הל' רוצח פ"ג ה"א).

⁸ **רמב"ם** (הל' רוצח פ"ג ה"ד).

⁹ מקורו **מהבלי סנהדרין** (כב ע"א): "המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכנה כנגדו, שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד".
¹⁰ **הגר"ח סולובייצ'יק** (חידושי הגר"ח על הרמב"ם, הל' תפילה פ"ד ה"א). ראה גם את דברי **הרא"ש** (אורחות חיים, פסקה לו): "כוון בתפילתך כי התפילה היא עבודת הלב, וללא כוונה אינה תפילה"; **יד המלך** (הל' תפילה פ"א ה"א).

¹¹ להרחבת הדברים ראה: **עמק ברכה** (תפילה אות א).

¹² **בבלי ברכות** (לא ע"ב). בטעם הדבר ראה: **אוצר הגאונים** (ברכות אות קצא); **פקודת הלויים** להרא"ה (ברכות לא ע"ב): "וטעמא דאיסורא משום דשכינה תופסת ד' אמות של תפילה"; **שיבולי הלקט** (עניין תפילה, סימן כה): "ומצאתי שנשאל רבינו האי גאון זצ"ל, זהו שאמרו חכמים אסור לישב בארבע אמות של תפילה היאך פירוש. והשיב, זהו פירושו כשיעמוד אדם להתפלל אסור לאחר לישב בצד ארבע אמות סמוך לזה המתפלל לפי שמקום שכינה הוא. וראה לדבר, כשנפטר אדם מתפללו צריך לפסוע לאחוריו ג' פסיעות ואחר כך ייתן שלום, ואם לא עשה כן ראוי לו כאילו לא התפלל. וכל כך למה, מפני כבוד השכינה וקיימא לן ד' אמות של תפילה מקום שכינה הן ונראה כאפיקורוס שזה עומד בתפילה וזה יושב בטל"; **משנה ברורה** (סי' קב ס"ק טו): "אסור לעבור כנגד המתפלל - ... **חיי אדם** כתב הטעם, מפני שמפסיק בין המתפלל לשכינה".

¹³ **בבלי ברכות** (כה ע"א).

הדברים נפסקו להלכה בדברי הרמב"ם (ה' תפילה פ"ד ה"א):
חמישה דברים מעכבין את התפילה... טהרת ידיים וכיסוי הערווה וטהרת מקום תפילה...
ודברים החופזים אותו וכוונת הלב.
וממשיך (שם פ"ה ה"א):
שמונה דברים צריך המתפלל להיזהר בהן ולעשותן... עמידה ונוכח המקדש ותיקון הגוף
ותיקון המלבושים ותיקון המקום.
עניינים אלו שייכים לתפילה, בה האדם עומד לפני הקב"ה ושכינה מצויה כנגדו, על כן זקוק הוא
לפתוח בשבח והודאה, להכין את המקום בו עומד להתפלל, להכין את מלבושיו וכדו'.
שונה הדבר בבקשה, שכל עניינה הוא בקשת צרכיו של היחיד, צורך הדיוט היא,¹⁴ ועל כן אין בה את
התנאים המגבילים הללו, שהרי בבקשה אין האדם עומד לפני הקב"ה.

ג. הרמת ידיים בתפילה

אחד ההבדלים בין תפילה לבקשה הוא הרמת הידיים.
הזהר (פרשת בלק דף קצה ע"ב) מסייג את הרמת הידיים רק לתפילה:
אמר רבי אלעזר ארימית ידי בצלו לקמי מלכא קדישא, דהא תנינן אסור ליה לבר נש
לארמא ידוי לעילא בר בצלו ובברכתא ותחנונים למריה, דכתיב הרימותי ידי אל ה' אל
עליון, ומתרגמין ארימית ידי בצלו, דהא אצבעאן דידין מלין עלאין אית בהו.
כלומר, אין לו לאדם להרים את ידיו אלא בעת התפילה.¹⁵
ניתן לבאר את דברי הזהר עפ"י דברי המהר"ל (חידושי אגדות, בבא מציעא פה ע"ב):
כי הידיים צריכים קדושה מצד עצמם, קידוש ידיים... וזהו קדושת הידיים כי הידיים
מתייחסים אל התפילה, וכדכתיב כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, וכפיו פרושות השמים.
הידיים הם כלי המעשה של האדם, עימם הוא פועל ועושה, יוצר ובונה. בהרמת הידיים אל על מורה
האדם על הרמת מעשיו אל בוראו, להורות שכוח מעשיו אינו אלא ממנו יתברך.
כאשר עומד האדם בתפילה מול הקב"ה, ששכינה מצויה מולו, מבקש הוא לרומם את מעשיו לשם
שמים כדי שהקב"ה יוכל להיענות לתפילתו.¹⁶
בזה ניתן לבאר את דברי **הבבלי תענית** (ח ע"ב):
אמר רבי אמי, אין תפילתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו, שנאמר נשא
לבבנו אל כפיים אל א-ל בשמים.
שימת הלב בכפיים מורה על השוואת הכוונה והרצון המבטאים את עולמו הפנימי והאידיאלי של
האדם עם עולמו המעשי המבוטא בכפיו, כאשר בצורה כזו נושא את ידיו לשמיים בחיבור העולמות
הללו ומראה להקב"ה שכל מעשיו הם לשם שמיים.¹⁷

¹⁴ ראה: **מלבי"ם** (תהלים קלד, א); **נפש החיים** (שער ב, פרקים יא-יב).

¹⁵ ראה: **כתנות אור** (בשלח ד"ה גמ') שהביא דברים אלו ובהם ביאר את המשנה ראש השנה (פ"ג מ"ח) בהרמת ידי משה.

¹⁶ גם באופן זה של הרמת הידיים יש בי צורות המתבטאות באצבעות: בברכת כוהנים, האצבעות מוטות כלפי מטה בכדי להוריד את השפע מאת הקב"ה לישראל דרך הכוהנים. אך בתפילה הנעשית בהגבהת ידיים, האצבעות כלפי מעלה כדי לקבל את השפע מהקב"ה.

¹⁷ אודות מה שאין אנו נוהגים כיום לשאת ידינו בתפילה, ראה: **פחד יצחק** (פורים, עניין לה עמ' פז).

ד. מכת ערוב ומכת ברד כהנהגות הקב"ה

לאור זאת יש לבאר את ההבדל בין מכת ברד, בה הוצרך משה לשאת תפילה מחוץ למצריים, לעומת מכת ערוב שהייתה לפני כן בה לא הוצרך לכך הגם שנאמר לגביה: "וַיֵּצֵא מֶעֶם פָּרְעָה וַיַּעֲתֶר אֶל ה'".¹⁸ יש לבאר שלשון 'עתירה' הנאמרת במכת ערוב אינה תפילה אלא בקשה, וממילא אין בה את כל דיני התפילה והמקום לא נהיה מקום של השראת שכינה הזוקק ריחוק מעבודה זרה, לכן לא הוצרך משה לצאת ממצריים בבקשתו על הפסקת מכת ערוב.

ברם, יש להעמיק יותר ביחס בין מכת ערוב, בה הסתפק משה בבקשה בלבד, לבין מכת ברד, בה הוצרך לתפילה ונשיאת כפיים:

מטרתן של המכות היא להודיע לפרעה ולעם ישראל על הנהגת המציאות בידי הקב"ה, ואין המכות סך של עשר מכות אלא כל מכה ומכה מהווה עליית מדרגה בהוראת הנהגת המציאות. המציאות מורכבת ממצומצמות הנראית לעין האדם, שטח של 4 ממדים; מציאות מורחבת של כל הממדים המתבטאת במספר 6; ומספר 7 הוא הכולל את הכוחות כולם גם אלו המנוגדים זה לזה.¹⁹

מכת ערוב היא המכה הרביעית במספר, מספר המורה על המציאות המצומצמת הנראית. במכה זו הובהר לפרעה על הנהגת הקב"ה ושליטתו במציאות המצומצמת הנראית לעיניו, דבר שהתבטא בדברי התורה במטרת המכה: "לְמַעַן יִדְעֶה כִּי אֲנִי ה' בְּקֶרֶב הָאָרֶץ",²⁰ ובקיבוץ החיות מכל קצוות הארץ.

לעומת זאת, מכת ברד היא המכה השביעית, מספר המבטא את השליטה על הכוחות כולם. לאור זאת, הקב"ה מותיר את פרעה ומביא עליו מכת ברד "בַּעֲבוּר הַקָּאֲתֵדָה אֶת כְּחִי וְלִמְעַן סִפֵּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ",²¹ לא רק במציאות המצומצמת 'בְּקֶרֶב הָאָרֶץ' אלא 'בְּכָל הָאָרֶץ'. שליטה זו על המציאות היותר מורחבת, המתבטאת במכה השביעית, היא ביכולת להטות את הטבע כרצונו של הקב"ה, דבר שאירע במכה זו, ברד, בה ערבב הקב"ה אש ומים,²² דבר המנוגד לטבעו של עולם ומורה על השליטה על הטבע, אף על המציאות המורחבת, המבטאת במספר 6. לשם הסרת מכה זו, המבטאת את השגחתו של הקב"ה ושליטתו על כל הכוחות כולם ויכולתו לשדד מערכות אלו, יש צורך בעמידה מול השכינה בתפילה ובנשיאת כפיים אל-על המורה על העלאת הכוחות הטבעיים אל הקב"ה השולט עליהם ולבטל מכה זו.²³

¹⁸ שמות (ח, כו).

¹⁹ ראה: מהר"ל (גבורות השם, פרק מו; דרך חיים, פ"ה מט"ו). ובדרך חיים (שם) כתב אודות המספר 7: "מורה על המדרגה שמתחבר ביחד הגשמי ובלתי גשמי".

²⁰ שמות (ח, יח). ראה עוד: העמק דבר (שם ד"ה למען תדע).

²¹ שמות (ט, טז).

²² יש להוסיף לכך את דברי הרמב"ן (בראשית כד, א) אודות מידת 'כל' הכוללת כל הכוחות כולם, כאשר מידה זו התבטאה במכת הברד, כאמור, וכן מן האמור בה (שמות ט, יד): "כִּי בַפֶּעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלֵחַ אֶת כָּל מַגֵּפְתִּי אֶל לְבָדְךָ וּבְעֶבְדְּךָ וּבְעַמְּךָ", וראה העמק דבר (שם) שביאר שיש בה במכה זו את הכוחות כולם. השילוב בין הכוחות מתבטא במכת ברד באש ובמים המבטאים את מידת הדין והרחמים המעורבים יחד, דבר שהופיע בהוראת משה להכניס את המקנה לבית טרם בוא המכה (שמות ט, יט), דבר המורה על שילוב דין ורחמים. וכן הופיעו שתי שמותיו של הקב"ה המורות על הדין והרחמים (שמות ט, ל): "אֲתָה וְעַבְדְּךָ יִדְעֶנִּי כִּי טָרֶם תִּירָאוּן מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים". ראה בזה: העמק דבר (שמות ט, כח).

²³ ראה עוד: העמק דבר (שמות ט, לה ד"ה ביד משה) על היחס בין מכת ערוב לברד: במכת ערוב הסיר הסבלות ובמכת ברד הסיר פרעה את העבדות בכלל.

ה. עבודת הקרקע

עילוי הבריאה כולה באמצעות התפילה בא לידי ביטוי חזק ביחס המקביל בין התפילה לעבודת הקרקע, כשזו האחרונה מבטאת את ענייני החומר אותם יש להעלות בתפילה.

ישנה הקבלה ברורה בין עבודת התפילה לבין עבודת הקרקע:

בבריאת העולם נאמר (בראשית ב, ה):

וְכָל שֵׂיחַ הַשָּׂדֶה טָרֵם יִהְיֶה בְּאֶרֶץ וְכָל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טָרֵם יִצְמַח כִּי לֹא הִמְטִיר ה' אֱלֹהִים עַל הָאֶרֶץ וְאָדָם אֵין לְעֹבֵד אֶת הָאֲדָמָה.

רש"י (שם) מבאר:

ומה טעם לא המטיר? לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתם של גשמים,

וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם וירדו, וצמחו האילנות והדשא.

השיהוי בצימוח נובע מרצונו של הקב"ה לשמיעת תפילתו של האדם, שבגינה יצמחו הצמחים, דבר המקשר בין עבודת הקרקע לבין עבודת התפילה.

המשכם של הדברים באים לידי ביטוי ביצחק אבינו, עליו נאמר: "וַיֵּצֵא יִצְחָק לְשׁוֹחַ בְּשָׂדֶה לְפָנוֹת עָרְב",²⁴ ודרשו חז"ל שבמעשיו אלו תיקן יצחק תפילת המנחה.²⁵

אולם, **הרשב"ם** (בראשית כד, סב) מפרש באופן שונה את מעשיו של יצחק בשדה: "וילך יצחק לשוח בשדה - כדכתיב וכל שיח השדה. כלומר, לטעת אילנות ולראות ענייני פועליו".

עבודת האדם בתפילה ועבודת האדם בשדה קשורות המה זו בזו, באשר שתי עבודות אלו מביאות את מעשיו של האדם לידי עילוי ובכך גם הוא עצמו מתעלה.

בכוחה של התפילה להעלות את האדם ממדרגתו בה מצוי הוא עתה אל-על, וגם אם נגזר עליו דבר מה יש לאל ידו לשנות את הגזירה, לא מצד שינוי ברצונו של הקב"ה אלא מצד שינוי מעמדו של האדם לאחר התפילה שאינו אותו אדם שעליו נגזרה הגזירה.²⁶

גם בעבודת האדמה מתעלה האדם, דרך העוברת בכל שלבי העבודה בקרקע המלווה באמונה וביטחון, כדברי **התוספות** (שבת לא ע"א): "אמונת זה סדר זרעים - מפרש בירושלמי, שמאמין בחי העולמים וזורע", ממשיכה בהתעלות האדם ע"י היבול, אשר על ידיו ובו מקיים את המצוות התלויות בארץ,²⁷ המעלות אותו, כדברי **תוספות** (בבא בתרא כא ע"א ד"ה כי) ביחס למעשר שני:

גדול מעשר שני שמביא לידי תלמוד, לפי שהיה עומד בירושלים עד שיאכל מעשר שני שלו

והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, היה גם הוא מכוון ליראת שמים

ועוסק בתורה.

לאור זאת נראה לבאר את ההקבלה בין התפילה לבין עבודת השדה.

כאמור, יצחק תיקן תפילת מנחה, המבטאת את עצירתו של האדם ממרוצת חיי היום-יום, עצירה המורה על עילוי מעשיו הגשמיים בהם הוא עסוק אל השמיים, בהבנה שממנו ב"ה הכל.

רעיון זה המתבטא בתפילת המנחה בא לביטוי גם בעבודת הקרקע, כפי שהתבאר, לכן ניתן ללמוד מיצחק בהיותו בשדה הן את תיקון תפילת המנחה והן את עבודתו בשדה, שרעיון אחד הוא.

²⁴ **בראשית** (כד, סג).

²⁵ **בבלי ברכות** (כו ע"ב).

²⁶ **העיקרים** (מאמר ד פרק יח). ראה עוד מה שהתבאר בפרשת נח.

²⁷ להרחבה, ראה: **הראי"ה קוק** (אורות התחייה, פרק ה). כמובן, יש בה באדמה יכולת להעלות את האדם מעלה ויש בה גם היכולת להורידו מטה אל מקום היווצרו, דבר המופיע בדברי **הבבלי יבמות** (סג ע"א): "אמר רבי אלעזר, כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם, השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם". אך הדבר מסור בידי האדם כאשר המצוות התלויות בארץ מסייעות לו בכך.